

Een IVN-groep in Nieuwegein is bezig met het uitpluizen van braakballen van Kerkuilen.

Foto: Marc van Leeuwen.

Uilenonderzoek en -bescherming in Utrecht, Betuwe-West en Vijfheerenlanden

Marc van Leeuwen & Henk Lichtenbeld

Voorwoord

Dit is het verslag van het uilenwerk van Eco-line in 2009. Verscheidene vrijwilligers hebben aan het onderzoekswerk bijgedragen. In 2007 zijn door 'Strix Aluco' – een stichting met natuurdoelstellingen – honderd nestkasten geschonken. Deze zijn allemaal opgehangen. Van een opdracht voor bescherming en onderzoek van de Steen- en Kerkuil in de Lopikerwaard is de eerste fase afgerond. Het project 'Uilen in de Utrechtse Waarden' is een initiatief van de gemeenten Lopik, Montfoort, Oudewater en IJsselstein. Dankzij het project was het mogelijk om nog eens tientallen extra nestkasten op te hangen. Het komende jaar zullen de legfels daarin intensief worden gevolgd. In 2009 werd het project 'Uilen' in het Noorderpark van de agrarische natuurvereniging 'Noorderpark en omstreken' uitgevoerd. Dat betekent in die regio veertig nieuwe nestkasten voor Steen- en Kerkuil en tijd voor controles van bestaande locaties.

Voor de agrarische natuurvereniging 'Vallei Horstee' werd een voorlichtingsavond gegeven die resulteerde in contact met nieuwe vrijwilliger(s) en de ontdekking van enkele oude nestkasten. Het achterstallige onderhoud van deze kasten zal in samenwerking met de nieuwe vrij-

willigers worden uitgevoerd. In de periode 2008-'09 zorgde het consultatiebureau voor uilenonderzoek en bescherming 'Eco-line' van Marc van Leeuwen voor 113 nieuwe kasten voor Kerkuilen en voor 187 steenuilenkasten in de provincie.

Keverschildje en spreuuweveren getuigen van prooikeuze van deze Steenuil in Wijk bij Duurstede.

Foto: Ton Janssen.

Kerkuil

Na het absolute topjaar voor de Kerkuil in 2007 en de te verwachten terugval in 2008 waren de resultaten voor de Kerkuil in 2009 ronduit teleurstellend. Al vroeg in het seizoen siepelde de boodschap door het landelijke netwerk van roofvogel- en uilenonderzoekers dat het een slecht muizenjaar was. Dat kon in Utrecht alleen maar bevestigd worden. Op veel van de plaatsen waar de afgelopen jaren gebroed was, kwamen de uilen in 2009 niet tot broeden. Op enkele plekken waren de uilen wel begonnen, maar werden de legsels al verlaten voordat de eieren uitkwamen. De enige geruststelling was de constatering dat er veelal wel uilen aanwezig waren in de territoria. We vonden dus nog wel uilen en er werden toch nog zeventig Kerkuilen geringd, maar dat is slechts de helft van het aantal in 2008. We besteedden veel meer tijd en maakten met ruim 4500 gereden kilometers bijna tweemaal zo veel kilometers als in 2008. Ondanks een grotere inspanning was er toch beduidend minder resultaat. Later in het seizoen trok de veldmuizen-

stand weer iets aan, maar het was voor veel uilen te laat om nog tot broeden te komen. Toch ringden we op 14 oktober 2009 nog vijf mooie donsjongen bij Bunschoten. Niet uniek, maar wel een laat broedsel. Vermeldenswaard is dat op beide plekken waar in 2008 verstoring van de nestplaats van Kerkuilen werd geconstateerd, na de daarbij horende 'stennis' en in overleg met beheerders en vrijwilligers, maatregelen werden getroffen die in beide gevallen leidden tot succesvolle broedgevallen in 2009. Te meer opvallend in het licht van het slechte broedseizoen voor Kerkuilen!

Complicaties

Jammer dat op een vaste succeslocatie bij Werkhoven de eigenaar besloot om in mei en juni de schuur een grote opknapbeurt te laten geven. De steiger tegen de wand met de nestkast en de bijbehorende werkzaamheden resulteerden voor het eerst in jaren in de totale afwezigheid van Kerkuilen (en indirect in de dood van het vrouwtje). Eco-line rukte drie keer uit voor 'uilen in nood'. Bij een veehouder in Montfoort zat

een jonge Kerkuil in de jongveestal op de grond tussen de pinken. Bij aankomst zat het natte en zielig uitziende jong in een hoekje. Er zat zowat geen veer meer op. Of de nieuwsgierige pinken het uiltje hadden kaal gelikt, zoals de boer beweerde, of dat het uiltje al een veerafwijking had en juist daardoor in zijn benarde positie was geraakt, is onduidelijk. Het diertje is naar het asiel gebracht waaruit het op zijn best na lange revalidatie weer losgelaten zal kunnen worden.

Ook bij Schalkwijk werd een uiltje op de grond bij een schuur gemeld. Hier bleek het om een Steenuiltje te gaan. Dit is bij Steenuilen verder beschreven. Het derde geval betreft op 8 oktober 2009 de melding van een Kerkuil die in een bedrijfs-hal in Houten al een aantal nachten meermaals het inbraakalarm deed afgaan. In eerste instantie stond ik machteloos met mijn schepnetje in het immense distributiecentrum, maar na raadpleging van onder anderen collega Bert-Jan Bol (de vogelexpert van Schiphol), uitbreiding van vergunning van het Vogeltrekstation en het lenen van extra netten van bevriende ringers lukte het de daaropvolgende nacht om de Kerkuil te verschalken. Hij woog nog maar 180 g (normaal circa

300 g). Vanwege dit geringe gewicht werd besloten hem in het vogelasiel Rotsoord op krachten te laten komen. Op 29 november was het zo ver, maar helaas is hij op 27 december op 4 km van de losplek gevonden met interne bloedingen. Ergens tegenaan gevlogen of aangereden? Hij woog op dat moment ruim 220 g. Ondanks het op dat moment al tien dagen durende slechte winterweer was hij in staat gebleken in zijn levensonderhoud te voorzien. Jammer dat er toch iets ernstig misging. Het positieve is dat steeds meer mensen het bureau Eco-line weten te vinden als dat nodig is. Internet is hierbij een belangrijk medium. Al-dan-niet via Johan de Jong komt de melding bij Eco-line binnen. Duidelijk is ook het verband tussen het broedsucces en het aantal dood gevonden uilen. In 2009 werden maar enkele verkeersslachtoffers gevonden. Het topjaar 2007 daarentegen leidde ook tot tientallen doodmeldingen.

Steenuil

Ook voor de Steenuil was het geen topjaar. Hoewel we de Steenuilen pas vorig jaar intensief begonnen te volgen, bleek ook in 2009 dat er van nesten met drie à vier eieren in de gevolgde gevallen meestal

Opvang van de Kerkuil van Houten in het Vogelasiel Rotsoord te Utrecht.

Foto: Marc van Leeuwen.

Het ringen van Kerkuilen.

Foto: Marc van Leeuwen.

maar één of hooguit twee jongen vliegvlug worden. Ook werden enkele legsels verlaten op het moment dat, of kort nadat, het legsel compleet was. De aantallen zijn echter te klein om conclusies te trekken. Provinciaal lijkt het de Steenuil redelijk te gaan, maar hierbij speelt ook het 'waarnemerseffect' een grote rol. Wederom zorgde intensieve nestcontrole voor een toename van het aantal (bekende) nestlocaties in het Kromme-Rijgebied. Voor de populatie hier betekent dat waarschijnlijk dat zij 'stabiel' is.

Bij Schalkwijk werden drie nieuwe nestkasten bezet. Helaas kwam er van twee van de drie legsels niets terecht. De derde was pas in februari opgehangen. Op 15 juni 2009 werd er een 'zielig uiltje' op de grond gemeld. Bij aankomst bleek het om een takkeling uit een steenuilennest te gaan. Na weging werd het beestje gezond verklaard en in de nestkast geplaatst die inderdaad duidelijk sporen van een bezet nest vertoonde. Voor de zekerheid werd het nest twee dagen later weer gecontroleerd. Het was verbazingwekkend daarbij twee jonge uiltjes aan te treffen. Het eerdere vondelingetje was 23 g aangekomen. Dat ging goed. Waar het tweede exemplaar tijdens het eerste nestkastbezoek had uitgehangen zal wel altijd een mysterie blijven.

Nestkasten

In totaal werden in 2009 vijftien nestkasten voor Kerkuilen en ongeveer veertig nestkasten voor Steenuilen geplaatst. Verder plaatsten vrijwilligers bij onder andere Bunschoten, Wijk bij Duurstede en Soest nog een aantal nestkasten waarvan de aantallen en locaties tijdens het schrijven van dit verslag nog niet exact beschikbaar waren.

Bij eerdere controles van de oudere steenuilenkasten bleek in een aantal gevallen de deksel al vrij ver verrot. Om dit te kunnen verhelpen zijn tien nieuwe deksels aangeschaft, zodat we de komende seizoenen de oude deksels kunnen vervangen. Het is hierbij uiteraard een voordeel dat het nestkastmodel de laatste jaren gestandaardiseerd is.

Controles

In totaal werd er ongeveer vijfhonderd keer een nestkast van één van de beide doelsoorten gecontroleerd. Dat kan één kast zijn die meermalen werd bezocht, bijvoorbeeld omdat er gebroed werd of het vermoeden daarvan bestond, of een enkel controlebezoek waarbij geen sporen van bewoning werden aangetroffen. Aan het eind van, of juist voorafgaande aan, het seizoen werden kasten schoongemaakt als dat nodig was. Ook in 2009 zijn enkele

tientallen nestkasten voor zowel Kerkuilen als Steenuilen die destijds door de gebroeders Wijnands zijn opgehangen, gecontroleerd en zonodig schoongemaakt. Een aantal van deze kasten blijkt bezet te zijn of te zijn geweest. Het verdient lof dat de kasten van hoge kwaliteit zijn en dus ook meestal nog in goede staat verkeren.

Wespen

Zeker de steenuilenkasten moeten na het seizoen vaak worden schoongemaakt. Verschillende holenbroeders maken graag gebruik van de nestkasten, maar laten ook veel nestmateriaal achter waardoor de nesten voor Steenuilen ongeschikt worden. Vooral Spreeuwen en mezen gebruiken de steenuilenkasten vaak. En zij stoppen ze helemaal vol met nestmateriaal. Op landgoed Oostbroek bij De Bilt zat in 2008 een hoornaarnest in een kerkuilen-nestkast. Hier waren de wespen nog aanwezig. Omdat ook de Hoornaar beschermd is, werd dit nest toen met rust

gelaten. Voorjaar 2009 bleken de wespen vertrokken en is de kast in samenwerking met de heer Hellevoort, de nieuwe beheerder van het Utrechts Landschap, schoongemaakt.

Onderzoek

Er werden in totaal 75 Kerkuilen en 44 Steenuilen geringd. De locaties liggen verspreid over de hele provincie, met het zwaartepunt voor Steenuilen in het Kromme-Rijngebied. Naast het veldwerk is dit jaar verder gegaan met de analyse van alle ringgegevens van Kerkuilen in de provincie sinds 1916. Hiervoor worden bestanden van het Vogeltrekstation gebruikt naast eigen meldingen en kopieën van eerder genoemde bevriende ringers. Helaas zijn dit grote lijsten met veel codes en is het decoderen monnikenwerk.

Kerkuil

In 2009 vinggen we 'maar' 75 Kerkuilen

Een jonge Kerkuil wordt gewogen als deze wordt geringd.
Foto: Marc van Leeuwen.

Braakballen van Kerkuilen.

Foto: Marc van Leeuwen.

(zie Tabel 1). In 2008 ringden we nog 145 Kerkuilen in de provincie Utrecht en Betuwe-West (126 in 2007). Er werden ook weer enkele adulte uilen gevangen die al geringd waren. Enkele daarvan waren door onszelf in voorgaande jaren geringd. Gezien de inspanning die we in de afgelopen jaren leverden om zo veel mogelijk Kerkuilen geringd te krijgen, is het telkens weer een verbazingwekkende ervaring om nog zo veel ongeringde adulten te vangen. Zeventien van de ongeveer vijftwintig adulte uilen hadden nog geen ring. Het is met name frappant om dit vast te stellen bij nestkasten

waar we al jaren komen.

Terugmeldingen Kerkuil

Wat we terugvingen met eigen ringen was niet ouder dan twee jaar en verbleef enkele tientallen kilometers van de ringplek. De grootste geregistreerde afstanden* (107 respectievelijk 111 km) werden in 2009 weer afgelegd door Kerkuilen uit Friesland. We vingden in juli bij Kockengen een vrouwtje dat een jaar geleden als jong was geringd in Rohel. De andere werd bij Soesterberg gevonden als verkeersslachtoffer en kwam uit Akkrum, geringd in 2007. Beide waren door Johan

Jaar	Vrouw	Man	Adult onbepaald	Pul	Ongespecificeerd	Totaal
2005	-	-	-	-	21	21
2006	-	-	-	-	0	0
2007	-	-	-	-	120	126
2008	12	8	19	106	-	145
2009	9	5	3	57	-	75
Totaal	21	13	22	163	141	361

Tabel 1- Aantal geringde Kerkuilen van 2005-'09.

*Een in Utrecht door Harry de Rooy geringde Kerkuil werd in Oekraïne gevonden. De vindomstandigheden zijn echter onduidelijk waardoor dit niet als een betrouwbare afstands melding kan gelden.

de Jong geringd.

Frappant was de terugmelding van twee jongen uit hetzelfde nest bij Zegveld die in de winter allebei als vliegtuigslachtoffer op Schiphol (21 km) werden gemeld, zes weken na elkaar.

Een uil uit Almen in Gelderland (94 km) werd in februari op een nestkast in Montfoort aangetroffen, maar verdween daar ook weer. Via de heer Van Erk van de veldpolitie kwam de melding van een dode Kerkuil bij Cothen. Deze was geringd bij Nieuw-Wehl, Gelderland (61 km) en bijna acht jaar oud. Dat is een hele leeftijd voor een Kerkuil. Eind april 2009 werd een dode Kerkuil gezien langs de middenberm van de A2 bij Vinkeveen. Tijdens Dodenherdenking op 4 mei werd het kadaver opgehaald. Het bleek het in 2007 als volwassen geringde vrouwtje van de Bosdijk (Nieuwer Ter Aa, gem. Breukelen) dat daar al een aantal jaren trouw had gebroed en minstens twintig jongen voortbracht, verongelukt op 3 km van de nestkast. Wat deed het dier daar? Op een manege in Tull en 't Waal vloog een Kerkuil zich op 17 oktober 2009 te pletter tegen een spiegel die ruiters gebruiken om hun houding te controleren. Het was het vrouwtje van de verstoorde nestlocatie bij

Werkhoven, 9 km daarvandaan. Als volwassen vrouwtje geringd in 2007.

Seksen

Pas sinds medio 2008 gebruiken we om onderscheid te maken tussen mannetjes en vrouwtjes van Kerkuilen de methode-‘De Jong’. Hierbij wordt het geslacht bepaald aan de hand van de vlekken op de vleugels. Hoewel niet honderd procent betrouwbaar blijkt de methode in ruim negen van de tien gevallen goed te werken. Beter dan andere methodes tot dan toe. Dat leidt ertoe dat beduidend minder uilen verkeerd worden gesekest of als ‘adult onbepaald’ worden geregistreerd. Er zullen echter altijd vogels met overlappende kenmerken zijn, zodat er dus ook altijd een beperkt aantal buiten de methode valt.

Eco-line leverde ook in 2009 een bijdrage aan het onderzoek naar deze methode door op vijf in Nederland dood gevonden Kerkuilen sectie te verrichten en de gesekste vleugels naar Johan de Jong te sturen voor vergelijking. Ook werden enkele uilen uit Frankrijk, Portugal en Spanje voor het onderzoek meegenomen.

Een bij de controle van een kerkuilst nest in het Utrechtse veengebied aangetroffen prooivoorraad: Veldmuizen en een Bosspitsmuis.

Foto: Marc van Leeuwen.

Braakballen

Het vorig jaar gestarte onderzoek van de braakballen van de verschillende broedlocaties van Kerkuilen werd dit jaar nog serieuzer opgepakt en heeft nu naast eigen pluisactiviteit de vorm van een maandelijks pluisavond met vrijwilligers van IVN Nieuwegein (en omgeving). Het onderzoek richt zich op de verspreiding van kleine zoogdieren in Utrecht. Een hele partij braakballen wacht nog op onderzoek, maar ook dit jaar zijn er op diverse locaties in het Utrechtse Veenweidegebied en het Noorderpark Waterspitsmuizen aangetoond. De verspreiding hiervan was tot op heden niet bekend uit deze gebieden. Waterspitsmuizen golden als zeldzaam, maar resten ervan zijn in verscheidene partijen braakballen aangetoond en de soort lijkt algemener dan tot nu toe werd aangenomen. Dit kan een gevolg zijn van het gegeven dat Waterspitsmuizen moeilijk in vallen te vangen zijn en het dus een waarnemings-effect betreft. Kerkuilen zijn dermate efficiënte muizenvangers dat ze ook Waterspitsmuizen verschalken. De Waterspitsmuis is Nederlands grootste spitsmuis en de uilen hebben er dus ook een goede prooi aan. In een partij uit Zegveld werden onze eerste Noordse Woelmuizen aangetroffen. In door de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) geanalyseerde braakballen uit Wijk bij Duurstede werden elf verschillende prooi-soorten aangetroffen. Ook werden enkele partijen met kerkuilenballen uit Frankrijk, Portugal en Spanje onderzocht. Hierin werden (helaas) geen ongewone of afwijkende prooien aangetroffen in vergelijking met Utrechtse braakballen. Braakballen werden ook weer ter beschikking gesteld van scholen en natuur- en milieu-educatieve centra.

Steenuil

In 2009 werden 44 Steenuilen geringd, 31 jongen en 13 adulten. De adulten zijn op te splitsen in acht vrouwtjes, twee mannetjes en drie adulten, onbepaald. In 2008 waren dit er 61 (42 jongen en 19 adulten, 14 vrouwtjes, twee mannetjes en drie adulten, onbepaald).

Terugmeldingen Steenuilen

Er waren dit jaar ook de eerste terugmel-

dingen van Steenuilen door derden.

Hierbij was een dood jong in Lopik bij de nestkast waar hij geringd was en een verkeersslachtoffer bij Rhenen, na een jaar en op 4 km van zijn geboorteplek. Leuker was de melding van een ringer die een broedend vrouwtje ving in Opheusden. Ze was door mij in 2008 als pul in Rhenen geringd. Het Steenuiltje was de Lek overgestoken en had binnen 4 km een eigen territorium gevonden. Ook het in juni 2006 na revalidatie bij Werkhoven losgelaten vrouwtje werd op 5 mei 2009 broedend aangetroffen in een nestkast vlak bij de loslaatplek. Er kwamen twee jongen groot.

Dankwoord

Graag willen we iedereen bedanken die dit intensieve 'uilenjaar' mogelijk maakten. Alle nestkasten werden betrokken van een instelling voor mensen met een verstandelijke handicap te Zwammerdam. Deze maken de kasten met veel plezier en zorg. Het is steeds een genoegen om weer een partij nestkasten daar op te halen. Ze maken de nestkasten bovendien vrijwel tegen kostprijs en de kwaliteit is constant goed. Na het tonen van een foto en een vers dood gevonden Kerkuil die ze kunnen bevoelen, weten ze waarvoor ze werken. Dat doen ze met groot enthousiasme.

■ M.C. van Leeuwen, Uilenwerkgroep Utrecht, Eco-line, Frambozengarde 1, 3992 KC Houten, e-mail: Eco-line@hetnet.nl & H.S. Lichtenbeld, IJsselstein.